

RENÉ VOORBURG

De roof-
overval op de
Hooglandse
Margaretha-
hoeve in
november
1944 en
bericht-
geving in de
illegale pers

‘Jullie hadden het ook gewoon kunnen vragen’

FLEHITE HISTORISCH
JAARBOEK 2023

De familie Van Eijden heeft nog lang last gehad van een overval in de Hongerwinter. Net als andere boeren werd hen verweten dat zij woekerprijzen vroegen voor hun producten. Ook was lang onduidelijk wie de overval pleegde, maar Toon van Eijden wist het meteen.

▲ De Margarethahoeve is 2011 gesloopt. Van de brug resteren anno 2023 nog vier van de tien gemetselde zuilen.

- 1 Antonius van Eijden (1903-1997), in 1928 getrouwd met Arnolda = Daatje van den Hengel (1907-1989), boer op de Margarethahoeve te Hoogland.
- 2 De Heisteeg werd later hernoemd tot Heideweg. De Margarethahoeve, destijds op huisnummer 13, is in 2011 afgebroken. Tegenwoordig staat er aan De Strang 1 een zorgvilla, gelegen op het perceel tegenover Karrespoor 9 in de Amersfoortse wijk Kattenbroek.
- 3 In het Hooglands *Botter- en Keisbrug*. Van de brug resteren nog vier van de tien gemetselde zuilen. De brug dient nu als op-rit tot de zorgvilla (noot 2). Het verhaal van de brug is ook door Jaap Voorburg beschreven in 'De koeien dachten mee...: herinneringen aan Hoogland 1930-1950', themanummer van *De Bewaarsman: tijdschrift van de Historische Kring Hoogland* 18 (2012) 1-176, ald. 89-91.
- 4 Jaap Voorburg (1929-2021), zoon van Jan Voorburg en Mie Stalenhoef. Echtgenoot van Mien van Eijden (1930).
- 5 Op 27 april 1945 werden te Achterveld vier personen door de bezetter vermoord. Dit waren onder meer Nicolaas Hubertus van der Salm, getrouwd met Toons zus Agnes, en Lambertus Antonius Herder, getrouwd met Martina van den Hengel, een zus van Daatje.
- 6 Alle drie getuige van de overval. Gerard van Eijden was destijds 10 jaar oud, Mien 14 jaar.
- 7 Uit de notities van Jaap maakte ik op dat zijn bezoek aan het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) hem geen nieuwe feiten rondom de overval opleverde, maar vooral inzicht in het functioneren van het verzet te Hoogland door twee publicaties: J.L. Bloemhof, *Amersfoort '40-'45 II* (Amersfoort 1995) en Kees Groen, *Er heerst orde en rust...: chaotisch Nederland tussen september 1944 en december 1945* (Nijmegen 1979). Jaap haalde Bloemhof aan: 'De meest besproken Hooglandse verzetsman is A. Hilhorst (boer Arie) van de Hogesteeg.'
- 8 Op 26 januari 2022 bezocht ik Gerard van Eijden samen met mijn moeder in zijn woning te Emmeloord voor een interview over de overval, na een eerder voorbereidend telefoongesprek. Er stond ook een oproep in *De Bewaarsman* 28 (2022) 35, het blad van de Historische Kring Hoogland.

Het was een ogenschijnlijk onbeduidend ongeluk. Langs de Grebbelinie wemelde het tijdens de mobilisatie in '39 van de militairen, ook in Hoogland. Eén van hen moest nog leren hoe een militaire vrachtwagen te besturen. Bij de boerderij van mijn opa, Toon van Eijden, ging het mis.¹ De chauffeur reed tegen de brug over de Malewetering die toegang gaf tot het erf van de Margarethahoeve, gelegen aan de Heisteeg in het buurtschap De Brand.² De schade was in eerste instantie alleen van materiële aard. Er werd een schaderapport opgesteld. Toon schatte de kosten van herstel op f 300. 'Zet er maar een één voor', zei de officier die het rapport moest beoordelen. Zo kreeg Toon een ruim bedrag uitgekeerd, dat hij gebruikte om een mooie en royale brug te laten bouwen. Dat liet hij niet zoals gebruikelijk zou zijn door een lokale aannemer doen, maar door een uit het naburige Soest. De nieuwe brug werd versierd met tien gemetselde zuilen, gekroond met cementen bollen, en kreeg in het dorp al snel de naam *Botter- en Kaasbrug*.³ Deze naam werd niet alleen ingegeven door de vorm van de cementen bollen. Mijn vader, Jaap Voorburg, heeft als dorpsgenoot deze naam destijds veelvuldig horen gebruiken en heeft het nooit anders begrepen dan als antwoord op de vraag: 'Waar doet hij het van?' Dus als een nauwelijks verholde beschuldiging van zwarthandel.⁴

Zoals bij zo velen van zijn generatie heeft de oorlog bij Toon van Eijden littekens achtergelaten. Pijnlijke herinneringen waar hij liever niet over sprak. Vlak vóór het einde van de oorlog werden twee familieleden door nerveuze en dronken Duitse soldaten doodgeschoten.⁵ In 1945 lag de Margarethahoeve in de frontlinie. Tijdens de dagenlange gevechten miste een granaatscherf zijn jongste dochter maar net. En dan was er de overval en de roddel... De emoties vielen niet altijd te onderdrukken, ook niet na vele jaren. Ergens rond 1960 noemde een lokale postbode, zich van geen kwaad bewust, de *Botter- en Keisbrug* in het blaadje van de carnavalsvereniging. Dit ontketende de woede van Toon. Toen de man weer bij de Margarethahoeve langs kwam, belandde hij in een poging aan Toon te ontkomen in de wetering, beschutting zoekend onder de vervloekte brug. De post werd voortaan door een ander bezorgd.

▲ Toon van Eijden als jonge man.

▲ De Margarethahoeve en de brug in 1956, tijdens het priesterwijdingsfeest van René van Eijden.
Alle foto's uit familiecollectie, tenzij anders vermeld

Onverwerkt verleden

Jaap Voorburg heeft veel gepubliceerd over het dorp Hoogland van zijn jeugd. Bij zijn dood in 2021 liet hij verschillende ongepubliceerde teksten na. Wat opviel waren de verschillende versies van het verhaal over de overval op de Margarethahoeve, de plek waar zijn vrouw Mien opgroeide, dochter van Toon van Eijden en Daatje van den Hengel. De eerste versie kan beknopt weergegeven worden. De daders spraken Duits en eisten geld. Daatje was acht maanden zwanger en raakte in paniek. Toon ging hulp halen. De overvallers waren gewapend en richtten een pistool op Daatje met de vraag: 'Wo ist der Bauer?' Jaap sluit het af met het weinig bevredigende: 'Deze dramatische toestand liep gelukkig goed af, want de overvallers kwamen in onzekerheid en verdwenen'.

Gezien de dramatisch aard van het voorval, een gewapende overval tenslotte, is dat verhaal opvallend kort. Het gevoel bekruipt je dat er veel meer te vertellen moest zijn, maar dat het te gevoelig was om aan het papier toe te vertrouwen. Ook voor Jaap moet dit onbevredigend zijn geweest. In bestanden die ik op zijn computer aantrof, schrijft hij over onderzoek dat hij later naar die overval gedaan heeft.

Dat omvatte gesprekken met familieleden zoals zijn vrouw Mien en met haar broer Gerard van Eijden, maar ook zijn schoonvader Toon bleek aan het einde van zijn leven onverwachts openhartig.⁶ Ook had Jaap in 2000 contact met het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie.⁷ Dit resulteerde in een sprekender verhaal met veel meer details over het voorval. En vooral ook enige onderbouwde reflectie op de vraag wie de overvallers waren en waarom ze juist de boerderij van Toon van Eijden en Daatje van den Hengel hadden overvallen.

Verantwoording

De vorm waarin Jaap het verhaal naliет was niet publicabel. Ik besloot de redactie op te pakken en daarbij ook te proberen om meer feiten boven water te krijgen. Daarbij zocht ik vooral een antwoord op de grote vragen achter het verhaal: Wie waren de overvallers? Wat gebeurde er tijdens de overval? Waarom overvielen ze Toon van Eijden? Was hij een zwarthandelaar?

Dankzij gesprekken met Gerard van Eijden, mijn moeder Mien van Eijden en contact met enige andere informanten, kon ik het verhaal op verschillende punten aanvullen en nuanceren.⁸ Dit versterkte

- 9 Delpher.nl: Een door de KB/Nationale Bibliotheek beheerde doorzoekbare databank met historische boeken, kranten en tijdschriften.
- 10 Delpher.nl maakt het helaas niet mogelijk om specifiek in de collectie verzetskranten te zoeken. Voor ieder gevonden artikel controleerde ik of het uit een verzetskrant kwam.
- 11 Richardus van Eijden (1857-1920), zoon van Teunis van Eijden en Hendrika Huurde-man. Johanna van den Hengel (1863-1928), dochter van Theodorus van den Hengel en Maria Voskuilen.
- 12 In Nieuw Langenbeek is nu de openbare bibliotheek van Leusden gevestigd. Het dorp Hamersveld maakte onderdeel uit van de gemeente Leusden. In 1969 is het samengegaan met de gemeente Stoutenburg en is Leusden flink uitgebreid. De naam Hamersveld is toen vervangen door Leusden-Centrum.
- 13 Hermanus van den Hengel (1876-1947), zoon van Gart van den Hengel en Margaretha Hartman. Wilhelmina van Dijk (1874-1953), dochter van Gerrit van Dijk en Arnolda van Bennekom.
- 14 Jaap wist er wel over te melden dat degene die het bedrag zou laten uitlekken duizend gulden moest schenken aan de 'armen' van Hooglanderveen of Hamersveld.
- 15 Zie Voorburg, 'De koeien dachten mee' 89-91.
- 16 Hierbij was wel de voorwaarde gesteld dat de boerderij niet verkocht mocht worden zolang de ouders van Daatje nog leefden. Toon kon een deel betalen dankzij de zes aandelen van de veevoederfabriek SOL die hij bij zijn huwelijk via zijn oudste broer Reier kreeg, dit als aandeel in de erfenis. De aandelen hadden samen een waarde van ongeveer f6.000.
- 17 Tijdens een familie-fietstocht, ergens eind jaren '80, kon Toon de gekozen route door het natuurgebied niet echt waarderen. Volgens hem was de heide enkel 'woeste grond', grond die nog ligt te wachten op ontginning, om geschikt gemaakt te worden voor de landbouw. Dorus' boerderij Midden Hagenaauw werd in brand gestoken bij het incident in april 1945 waarbij twee zwagers van Toon door Duitse soldaten vermoord werden. Dorus van Eijden was een dag eerder gevlucht.
- 18 Brik: een vierwielige houten paardenkar.

het beeld dat het verzet bij de overval betrokken was en dat een verdenking van zwarthandel een rol speelde. Echter, zo'n tachtig jaar na dato lijkt het niet meer goed mogelijk om met zekerheid te achterhalen wie er betrokken waren en wat hun motieven waren. Ik besloot daarom de vraag algemener te stellen: wat was de houding van het verzet in Nederland ten aanzien van de rol van boeren in de voedselvoorziening? Of wat specifieker: wat was de rol en houding van het verzet betreffende roofovervallen op boeren? Een goede manier om dit te onderzoeken leek me gebruik te maken van de krantendatabank van Delpher.⁹

Ik zocht op Delpher naar alle artikelen in verzetskranten uit de periode september 1944 tot mei 1945 met daarin de algemene term *boeren*. Dat leidde tot 5231 artikelen. Van ieder gevonden artikel uit een verzetskrant dat betrekking had op boeren in relatie tot zwarthandel of de voedselvoorziening, maakte ik een korte notitie.¹⁰ Zo ontstond een set met 127 relevante artikelen. Door lezing, herlezing en samenvatten van die artikelen tekende zich een verhaallijn af met een chronologische rode draad. Die rode draad vormt de kern van dit artikel. Binnen die tijdlijn, per maand gepresenteerd, heeft de geschiedenis van de overval op de Margarethahoeve een natuurlijke plaats gevonden.

Voorafgaande aan die tijdlijn wordt geschetst wie Toon van Eijden was en waarom hij een moeilijke relatie had met de dorpsgemeenschap van Hoogland. In aansluiting op de tijdlijn sluit ik af met enige samenvattende gedachten.

Toon van Eijden

'Het is er net of je bij de dokter komt'

Toon werd geboren in 1903 en was de jongste zoon van Reijer van Eijden en Johanna van den Hengel.¹¹ Hij groeide op in een groot en vrij welvarend gezin, op boerderij Nieuw Langenbeek in het katholieke dorp Hamersveld.¹² Toon was erfgoeier en stamde dus af van de boeren die in de 13e eeuw onder graaf Floris V overerfbare gebruiksrechten hadden verkregen over gronden in het Gooi. Zijn vader Reijer was een trotse man. Hoewel hij als boer ook koeien hield, kon hij zelf niet melken. Daar had hij anderen voor. Inkomsten verkreeg hij onder meer door zijn

◀ Familie Van Eijden op Nieuw Langenbeek, omstreeks 1910.

Achteraan vlnr:
Reier, Nies, Grada,
Theus, Heintje,
Gijs, Mie en Dorus.

Vooraan, vlnr:
Toon, vader Reijer,
Door, moeder
Johanna en Naatje.

land te verhuren aan de nabijgelegen cavalerie, die daar de paarden liet weiden. Paarden waren zijn grote liefde. Toen hij in 1920 zijn einde voelde naderen liet hij zijn wagen met vier paarden spannen. Onderweg naar het ziekenhuis, op het gladde asfalt van de Langestraat te Amersfoort, ging hij nog één keer op volle draf heen en weer door de straat. Daarna gaf hij de leidsels over aan zijn zoon met de woorden *Mijn werk is af*.

Toon trouwde in 1928 met Daatje van den Hengel, de dochter van Manus van den Hengel en Mijntje van Dijk, van de boerderij De Swartesteegh te Hamersveld.¹³ De Swartesteegh werd al vermeld in 1667 en fungeerde ooit als herberg, gerechtshuis en gemeentehuis. In 1834 werd deze gekocht door Jan van den Hengel, die een vermogen had vergaard met grondspeculatie. Het rijke verleden gaf grandeur aan de boerderij. Zo was er in de voormalige raadskamer een indrukwekkende barokke schouw, getroond met een beeld van vrouwe Justitia. Daatje kreeg ook pianoles, net als de zussen van Toon. Op Jaap kwam het over dat haar moeder Mijntje niet zozeer het leven van een ploeterende boerin leidde, maar eerder dat van een soort van kasteelvrouw die de huishouding regelde. Mijn moeder Mien herinnert zich van De Swartesteegh vooral de kostbare meubels, het chique serviesgoed en de gouden sieraden uit het kistje van haar oma.

De Margarethahoeve te Hoogland was in het bezit van de familie Van den Hengel gekomen via de grootmoeder van Daatje, Margaretha Hartman. De boerderij werd enige tijd verpacht, maar daarna werd besloten dat er familie op moest komen. De pachter werd onder geheim gehouden condities uitgekocht.¹⁴ Daatje, toen pas 20 jaar en in verking met Toon, was de aangewezen kandidaat.¹⁵ Zo konden Toon en Daatje in 1928 de boerderij met 14 hectare grond overnemen voor de gunstige prijs van f28.000.¹⁶

Toen het jonge paar, daags na de bruiloft, met een tentwagen met huisraad Hoogland binnenreed riepen enkele jongelui die op het land aan het werk waren: 'Wat komen jullie hier doen, we hebben hier al rotzooi genoeg'. Hiermee was de toon gezet.

Daatje richtte de woning 'deftig' in, zoals ze gewend was op De Swartesteegh. Zo hingen er vóór de ramen vitrage en overgordijnen, wat voor de meeste Hooglanders ongewoon was. Buurvrouw Doortje Brouwer zei er over: 'Het is er net of je bij de dokter komt.' Bijzonder was ook de voortuin met een gazon en bloemen, tulpen en geraniums; heel ongebruikelijk. Jaap herinnert zich ook dat de jongens van Van Eijden veel mooiere kleren droegen dan de meeste boerenjongens en in de zomer geen klompen droegen maar schoenen met spekzolen.

▲ De barokke schouw met vrouwe Justitia die de raadskamer van De Swartesteegh sierde.

▲ Toon en Daatje van Eijden op de Margarethahoeve, omstreeks augustus 1941. De kinderen, van links naar rechts: Herman, Mien, Greet, Antoon, René, Gerard, Wim (op schoot), Johan en Theo.

- 19 H.A.M. Klemann, 'Die koren onthoudt, wordt gevloekt onder het volk.: de zwarte markt in voedingswaren 1940-1948', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 115 (2000) 532-560; <http://hdl.handle.net/1765/7195>
- 20 'Raadgevingen', *Oranje-bulletin: gemeenschappelijk orgaan van de samenwerkende organisaties en de illegale pers* (Amersfoort) 13-9-1944, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010435368:mpeg21:p003>
- 21 'Voedselvoorziening', *Ons Volk: den vaderlant ghetrouwe* (Utrecht, Amsterdam, 's-Gravenhage) 15-9-1944, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010434767:mpeg21:p003>
- 22 'Raadgevingen', *Oranje-bulletin* 14-9-1944, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010435369:mpeg21:p004>
- 23 'Veranderde omstandigheden', *Parool-nieuws* (Leiden) 25-9-1944, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010437429:mpeg21:p002>
- 24 'Laatste waarschuwing aan prijsopdrijvers', *Ons Volk* 9-10-1944, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010434787:mpeg21:p004>
- 25 'P.H.B. bureaux gekraakt', *Het Parool* (Utrecht) 13-10-1944, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010437248:mpeg21:p001>
- 26 *Cocktail* (Amsterdam) 19-10-1944, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010422189:mpeg21:p001>
- 27 'Zegt het voort', *De Vrije Gooi- en Eemlander* (Hilversum) 19-10-1944, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010448463:mpeg21:p003>

Jaap beschreef Toon als een bekwame boer en een harde werker, gevormd door de zware ontginningswerkzaamheden die hij als jonge man voor de boerderij van zijn broer Dorus uitvoerde.¹⁷ Als hij met de brik met kaas en boter naar de markt ging gaf hij geen cent uit voor een kop koffie en zeker niet voor een borrel.¹⁸ Dat was niet bevorderlijk voor goede sociale contacten. Toon was ook sterk standsbewust, in tegenstelling tot Daatje. De kinderen kregen van hem vaak te horen: 'Dat is je soort niet, daar ga je niet mee om'. Exemplarisch voor de moeilijke relatie tussen Toon en de Hooglandse gemeenschap is een geschil dat Toon vóór de oorlog had met een Hooglandse knecht. Toon had hem voortijdig ontslagen, wat zeer ongebruikelijk was. De knecht maakte een zaak van het ontslag en won.

Tijdlijn van berichten en de overval

Zwarthandel

Vanaf het begin van de Duitse bezetting van Nederland gingen er steeds meer producten 'op de bon'. Het idee ontstond zo dat de bezetter een deel van de productie naar Duitsland afvoerde. Volgens een economische analyse van de zwarte markt was dit echter een mythe, die door de illegale pers en de geallieerde propaganda werd versterkt en verspreid. De voedselschaarste werd vooral veroorzaakt door de geallieerde blokkade. De netto uitvoer naar

Duitsland bedroeg niet meer dan 2 tot 3% van de productie. Vanuit dat heersende idee dat Duitsland een dief was van het Nederlandse voedsel kreeg zwarthandel de status van sabotage en verzet. Des te meer voedsel er buiten de officiële productieijfers gehouden zou kunnen worden, des te minder er naar Duitsland afgevoerd zou worden.¹⁹

'Wij produceeren weer voor ons zelf'

September 1944. De voedselsituatie in Nederland veranderde drastisch toen vanuit het zuiden het front naderde. Zo kwam de stad Utrecht zonder melk en boter te zitten. Boeren werd daarom gevraagd hun melk vooral aan de fabrieken te leveren.²⁰ Ook werd geconstateerd dat de Duitsers door transportproblemen niet meer in staat waren voedsel af te voeren naar Duitsland. 'Derhalve komt thans alle beschikbare voedsel aan de bevolking ten goede en het moet dus meer dan ooit op rechtmatige wijze verdeeld worden. Bovendien is de toestand in het Westen door vervoernood critiek. Bestrijdt den zwarten handel, stroopt het land niet af!'²¹ Ook de Nederlandse regering in ballingschap riep de boeren op om voedselleveringen niet meer te saboteren, maar juist te leveren aan de officiële kanalen.²²

Op 17 september begon de geallieerde militaire operatie *Market Garden*, om een bruggenhoofd ten noorden van de Rijn te verzekeren. In Londen verwachtte minister-president Gerbrandy dat ook West-Nederland in korte tijd bevrijd zou zijn. Met dat perspectief besloot de regering in ballingschap tot een nationale spoorwegstaking. Het doel hiervan was een snelle aanvoer voor de Duitse troepen te verhinderen, maar het zou óók gaan bijdragen aan een desastreuze verstoring van de voedsellevering aan het westen. Als represaille hierop verbood rijkscommissaris Seyss-Inquart het transport via de binnenvaart. De aanvoer van voedsel naar het westen kwam hierdoor bijna geheel stil te liggen.

Market Garden mislukte. Op 25 september stelde *Het Parool*: 'Het zal bekend zijn dat alle uitvoer aan Duitschland stil ligt. Dit heeft verstrekken de gevolgen: Wij produceeren weer voor ons zelf. Onze melk en boter blijft in ons land, onze groente en ons fruit worden niet meer voor 80% uitgevoerd, ons graan komt ten volle ter beschikking van onze

voedselvoorziening.' Na die buitenproportioneel overschatte weergave van de omvang van de export naar Duitsland, vervolgde men dat er desalniettemin een gebrek dreigde door transportproblemen en gebrek aan brandstof. Iedereen kon helpen een groter gebrek te voorkomen: 'De boeren door hun producten in te leveren, in tegenstelling met vroeger, toen achterhouden een daad van sabotage tegenover den vijand was. Thans, nu de uitvoer stop staat, is dit ook sabotage, maar van de voedselvoorziening van het eigen volk.'²³

Ze moeten hun plicht leren

Oktober 1944. De voedselsituatie in de steden in het westen was steeds nijpender geworden. Bovendien moesten ook de ondergedoken spoorwegmannen en de vele Britse soldaten gevoed worden die na *Market Garden* achtergebleven waren. De aandacht van hongerend Nederland richtte zich op de boeren. Zogenaamde *prijsopdrijvers* werden gewaarschuwd om niets buiten de reguliere distributie in de handel te brengen, dit onder bedreiging van 'krachtdadige straffen van de zijde der verzetsorganisaties.'²⁴ Het bleef niet bij woorden. Zo werd er op 13 oktober melding gedaan van twee door het verzet gepleegde overvallen op 'boeren/zwarthandelaars' in De Bilt. Ze werden ontdaan van 'enkele varkens, kazen e.d. ten bate van onderduikers en stakend spoorwegpersoneel.'²⁵ Op 19 oktober viel te lezen dat 'al enige boerderijen, waar al grote voorraden op de zwarte markt gebracht waren, geplunderd zijn van illegale zijde. De opgedane voorraden zullen vanzelfsprekend onder de meest behoeftigen verdeeld worden.'²⁶ Op die zelfde dag: 'Te Loosdrecht zijn door de ondergrondse beweging een paar boeren, die door hun clandestiene gedoe, een gevaar voor de gemeenschap waren, gestraft doordat hun geld is weggehaald! Er volgen er meer. Als zij nog niet weten wat hun plicht is, moeten zij het maar leren.'²⁷

'Een boer, dat is een lelijk beest'

November 1944. Om in de steden in het westen te kunnen overleven was het voor velen noodzakelijk geworden om er zelf op uit te gaan om voedsel te bemachtigen, vooral op het platteland. Duizenden hongerigen trokken er met handkarren op uit,

28 A. den Doolaard, pseudoniem van Cornelis Johannes George (Bob) Spoelstra jr., Nederlands schrijver.

29 'Nederland', *Het Parool: speciaal bulletin voor Leiden's omgeving* (Oegstgeest) 6-11-1944, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010436905:mpeg21:p001>

30 'Aan de boeren', *Luctor et Emergo: voor vrijheid, waarheid en recht* (Heemstede) 07-11-1944, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010429652:mpeg21:p002>

31 'Hyena's uit het boerenland', *Het Parool: extra editie voor Rotterdam en omstreken* 9-11-1944, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010437124:mpeg21:p002>

32 'Blik in de toekomst (III)', *Accu-vonken: uitgave van De accu artikelen van algemeen belang* (Amsterdam) 16-11-1944, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010419673:mpeg21:p001>

33 'De boerenkwestie', *Kristal-bulletin* (Ouderkerk aan den Amstel) 27-11-1944, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010427534:mpeg21:p003>

34 'Het volk als rechter', *De schildwacht: onafhankelijk Nederlandsch weekblad* (Amsterdam) 13-11-1944, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010439433:mpeg21:p001>

35 Het was gebruikelijk dat boerenknechten voor een jaar in dienst kwamen, waarbij de werkzaamheden per 1 november begonnen. De knecht was Siem Tolboom. Hij ging na de oorlog voor Arie Hilhorst werken.

36 Meid is kort voor dienstmeid of dienstbode. Ten tijde van de overval werkte Griet Groen alsmeid op de Margarethahoeve. Het gezin uit Arnhem was verdeeld over twee boerderijen. Vrouw en dochter waren ondergebracht bij Van Westerlaak, de bureen.

37 Opkamer: een kamer die net wat hoger lag dan de kamers op de begane grond. Onder de opkamer was een half verzonken kelder waar voorraad werd bewaard. Het plafond van de opkamer was niet verhoogd.

38 Op de Margarethahoeve werd zelf kaas geproduceerd. Toon verkocht die deels op de markt in Amersfoort, deels aan handelaren. Zelf kaasmaken was destijds niet gebruikelijk onder melkveehouders. Boeren lieten de verwerking van de geproduceerde melk steeds meer geheel door zuivelcoöperaties uitvoeren. Hoewel kaasmaken een arbeidsintensief proces is, was het voor Toon waarschijnlijk financieel aantrekkelijk dit zelf te doen, zeker als het fictieve arbeidsloon van de gezinsleden betrokken bij het productieproces niet meegerekend werd.

overgeleverd aan wat boeren hen bereid waren te schenken of te verkopen. Er ontstond daarbij steeds meer ongenoegen over de prijzen die hierbij werden gevraagd en blijkbaar dikwijls ook betaald. Op 5 november besprak A. den Doolaard dit voor Radio Oranje.²⁸ Een verslag hiervan in *Het Parool*: 'Zeer fel werd tekeer gegaan tegen die boeren, die gouden trouwringen en horloges durfen te vragen in ruil voor eten. Dit is een hemeltergend schandaal dat ook de goede boeren met walging aanzien.'²⁹ De toon bij anderen was vaak nog veel feller: 'Laten we over deze rovers de vergelding afroepen van de aardse rechtvaardigheid en de vloek des hemels!'³⁰

Het ongenoegen over het verachtelijke gedrag van sommige boeren was nu ontketend; verontwaardigde verhalen over hen die men zelfs de 'hyena's uit het boerenland' noemde kregen ruim baan. Zo zou een moeder met een kind in haar kinderwagen deze wagen in ruil voor eten hebben moeten afstaan: 'Met haar kind op den arm en met de aldus verkregen eetwaren beladen ondernam de vrouw de terugreis, alle boeren, die niet weten wat gebreklijden beteekent, hartgrondig vervloekend.'³¹ In een ander verzetsblad schreef men over de boeren: 'Nadat ze de grote massa onzer bevolking, dat is de arbeidende klasse, de ambtenaren, groot en klein, de meer en minder gegoeden, kortom, ieder die van bepaald inkomen moet rondkomen, financieel geplunderd hebben, kwamen, overal waar de nood daartoe leidde, de linnenkasten dezer lieden aan de beurt. Nu zijn de boerderijen zo volgestapeld met textielwaren dat er niet meer bij kan en is er blijkens onze laatste, zeer betrouwbare inlichtingen, "op de boer" alleen nog maar wat te krijgen voor goud of diamanten. Zóó zijn onze Nederlandse boeren.'³² Als overtreffende trap was in een derde blad te lezen: "'Hangen met die Lamstralen!'" Zo denken de meeste stedelingen erover' en 'Een oud rijmpje zegt niet voor niets: "Een boer, dat is een lelijk beest, dat is nog nooit een mens geweest".'³³

In het kielzog van deze oververhitte berichtgeving in de illegale pers over 'gewetenloze boeren' ontstond er een hausse aan overvallen op boerderijen. Op 3 november werd gemeld: 'Uit verschillende deelen van ons land komen berichten, dat zwarte handelaars na gewaarschuwd te zijn hun practijken te staken, op krachtdadige wijze aan het ver-

HOOGLAND (Utr.)		
Automatisch bereikbaar uit de DISTRICTEN: UTRECHT, AMSTERDAM, ARNHEM, 's HERTOGENBOSCH, NIJMEGEN, ROTTERDAM (behalve LOCALE NET ROTTERDAM) en ZWOLLE EN LATER: EINDHOVEN en 's GRAVENHAGE.	DÓORLOOPEND BEREIKBAAR. ZIE OOK ONDER AMERSFOORT EN NIJCKERKEVEEN. ▲ ZIE BLADZLIDE 3.	HOOGLAND (Utr.) K 3493 DISTRICT UTRECHT
253 Barreveld, J. v. Brandst.h., Hoogl.w. D 102. 232 Boerenleeb., Coöp. Kass., J. Boersen. 220 Boetelaer, Baron J. v. Brandw.commndt., E. 155, den Ham. 220 Brandweer Commdt., tev. Centr. meldingpost. 284 Brouwer, W. Melk- en boterh., Zevenhuizerstr. E 63. 282 Bruin, E. de Aann. 250 Burgemeester D 124. 265 Coerliet, P. C. v. d. Zinkw., nortonbor., huish. art., el. v., D 120, den Ham. 264 Distributiekring Bunschoten Ag.schap Hoogland, houten geb., Hamschew. 215 Dijk, J. v. Café, Bunschoterw. E 27. 255 Ebing, T. Molen, h. i. granen en veevoed., D 141. 272 Eyden, J. G. v. Exped. 205 Gem. Luchbescherm.dienst Wijk E 145. 295 Commndt. J. W. de Jong, Wijk E 164bis. 200 Gemeentehuis.	202 Gudde, W. H. Dir. Zuivelfabr. 273 Klooster. v. 't Exped. en veeverv., Langenoord D 24. 252 Koller, G. Exped. en vervoer v. vee, Zevenhuizenstr. D 6. 291 Kooy, P. v. d. Smederij, h. in landb.werkt. enz. D 132. 212 Kreyno, G. H. Autogar. en l. verh.inr., E. 143bis. 294 Kreyno & Zn., Wed. W. J. Levensmidd.bedr., galant., E 150, den Ham. 214 Leo's-Oord D 27. 292 Loen, C. v. Smed., landb.werkt.h., Zevenhuizerstr. B 109is. 275 Muljs, E. A. E 78, den Ham. 216 Noordenburg, H. C. v. Bouwk. en aann., Hoogland-schew. D 76. 223 Pastorle, R.K. Past. W. de Jong. 285 Penterman, A. H. Gem. opz., B 3. 210 Politie Gem. veldw. W. J. Ackermans, E 67.	Post-, Telegraaf- en Telefoon dienst 230 Kantoor. 203 Posthumus Meyjes, Ds. W. C. Ned. Herv. Pastorie. 201 Renkers, J. G. Slagerij, D 141bis. 225 Rossum, J. v. Schilder en beh., Dorpsstr. D 134. 261 Rossum, M. v. Timm. en Aann., E. 156. 213 Rijnders, D. Café, D 143. 235 Schoonderbeek, E. G. Aann., Zevenhuizerstr. D 9. 241 Schothorst, de Dr. J. Grashuis, C.L.O. Contrôle Inst. v. moderne veevoeding. 254 Smink, Th. Timm. en aann., Wijk E 31. 234 Tolboom, W. Hoeve Breevoort, E 10. 262 Velthuisen, H. W. v. Pluinveebedr., Nieuw Sneu. E 49. 260 Verbeek, W. Artis, E 165. 204 Verhagen, A. A. J. Dir.keet, Zevenhuizerw. 251 Wijkhuis 't Wit-Gele Kruis Kerkl. D 21.

▲ De volledige telefoonlijst van Hoogland, 1943. Nummer 210 was van de politie. Delpher.nl

stand wordt gebracht, dat ons volk er genoeg van heeft zich te laten uitkleeden voor een handjevol profiteurs. In een dorp ergens in Utrecht hebben een groep dorpelingen alle voorraden weggehaald van een boer, die berucht was om zijn zwarte prijzen. Het gevolg was, dat tot 40 km in den omtrek de boeren plotseling bereid waren hun producten tegen normale prijzen aan Nederlanders te leveren.'³⁴

De overval op de Margarethahoeve

De overval vond plaats op een avond omstreeks half november 1944. De knecht was net een paar weken in dienst op de boerderij van Toon van Eijden en Daatje van den Hengel.³⁵ Daatje was zoals gemeld acht maanden zwanger, van haar elfde kind. Naast het gezin met tien kinderen, de knecht en de meid woonden er op de boerderij ook twee evacués uit Arnhem, een vader en zijn zoon.³⁶

De evacués, die op de opkamer sliepen, deden het raam open onder bedreiging, waarschijnlijk met het door de overvallers meegebrachte pistool.³⁷ Mannen gekleed in lange zwarte jassen die Duits spraken, dwongen hen mee te gaan naar de kamer waar het boerenechtpaar sliep. Daatje schrok enorm. In de consternatie die ontstond wist Toon weg te komen, onder het mom een glaasje water voor zijn vrouw te halen. Hij wist eerst nog boven

zijn oudste dochter Mien te vragen voor haar moeder te zorgen, om daarna hulp te gaan halen. Het plots verdwijnen van Toon wekte de woede van de overvallers. 'Wo ist der Bauer, wo ist der Bauer?', riepen ze tegen Daatje, het pistool op haar gericht. Ze kon alleen snikkend antwoorden dat ze het ook niet wist.

Terwijl Toon ontsnapte ging een deel van de overvallers boven op zoek, waar ook de kinderen sliepen. Dat ging er hardhandig aan toe. Gerard herinnert zich dat een broertje van hem van één van de overvallers een harde klap 'tegen zijn kop' kreeg omdat hij hilde. Bij de meid, die op de voorzolder sliep, werden de dekens van haar bed weggetrokken, waar tegen ze zich verzette met 'Blijf er toch af kerel! Je hebt niks met mijn dekens te maken.' Opvallend was volgens Gerard dat de overvallers boven heel snel een plek wisten te vinden waar kaas verstopt was.³⁸

Toon had zich ondertussen dwars over land en slootjes uit de voeten gemaakt om hulp te zoeken bij Jan van de Wolfshaar.³⁹ Deze zou vervolgens de politie geattendeerd hebben. Mogelijk deed hij dat door op de fiets naar buurtschap Den Ham te gaan, waar hij veldwachter J. Ackermans kon bellen. Toen Toon weer terugkwam bij de Margarethahoeve zag hij buiten op het erf nog een man die hij herkende als Arie Hilhorst, de verzetsman van buurtschap de Hogesteeg, die ook wel bekend stond als de Breunin.

De bureen Eggenkamp en Brouwer hebben volgens Gerard de overval zien gebeuren. Zij zouden

- 39 Woonde volgens Gerard 'achter bij de Zandweg'.
- 40 Enige jaren na de overval kwam Gerard in Eemnes een man tegen, 'een jongen van Hogeboom', die hij herkende als een van de mannen die tijdens de overval naar boven waren gekomen. Bekend is dat een Hogeboom actief was bij knokploeg Soest en knokploeg Nijkerk en contact had met het netwerk van Arie Hilhorst.
- 41 Arie Hilhorst runde vanuit zijn boerderij op de Hogesteeg een actief verzetsnest, maar hij moest omstreeks een maand vóór de overval plaatsvond zelf onderduiken in Hoogland. Na een mislukte aanslag van het verzet op officieren van de *Wehrmacht* hielden de Duitsers in Putten op 2 oktober 1944 een vergeldingsactie. Honderden woningen werden in brand gestoken. 659 Puttense mannen werden opgepakt en afgevoerd. De meesten van hen overleefden de oorlog niet.
- 42 T. van Zijtvelt was sinds september 1944 commandant van de plaatselijke Binnenlandsche Strijdkrachten (BS) en zal zo als centrale persoon Arie Hilhorst zeker gekend hebben.
- 43 Gerard herinnert zich dat hij en zijn broer Johan enige malen kaas hebben bezorgd bij de zusters, soms een halve, soms een kleintje. Als dank kregen te ze horen: 'We zullen voor je moeder bidden'.
- 44 Jan Braam had op Liendert een boerderij waar zich aan het einde van de oorlog een verzetsgroep had verzameld. De Canadezen waren op ongeveer een kilometer afstand. Verzetsmensen vanuit de boerderij openden toen vuur op een Duitse patrouille. Het gevolg was dat zes leden van de verzetsgroep sneuvelden en vier omwonenden voor de ogen van hun familie werden gefusilleerd. Volgens Jaap één van de vele voorbeelden hoe de verzetsgroepen vaak gevaarlijker waren voor hun landgenoten dan voor de Duitsers.
- 45 'Uit eigen land', *Het Parool: speciaal nieuwsbulletin voor 's-Gravenhage en omstreken* 27-10-1944, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010436639:mpeg21:p002>
- 46 'Binnenlandsche berichten', *Trouw: speciaal bulletin-uitgave voor Veluwerand en Utrecht ten zuiden* (Utrecht?) 18-11-1944, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010443589:mpeg21:p001>
- 47 'Nieuws uit Dordt en omgeving', *Trouw: speciale uitgave voor Dordrecht en omstreken* 22-11-1944, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010442317:mpeg21:p002>

toen al geweten hebben dat het verzet erbij betrokken was. Ook de meid van de Margarethahoeve zou de overvallers meteen aangeduid hebben als bekenden.⁴⁰

Nasleep: 'Ik naai ze d'r an'

Na vertrek van de overvallers bleken enkele kazen, een spiritus-stallamp en wat lakens te zijn ontvreemd. Toon was woest. 'Ik naai ze d'r an', zou hij gezegd hebben tegen zijn kennis Willem van Middelaar. Deze waarschuwde hem dat vooral niet te doen, hij vreesde dat Duitse represailles vérstrekende gevolgen zouden kunnen hebben voor de bewoners van de Hogesteeg, waar Arie Hilhorst vandaan kwam. Net zoals in Putten gebeurde 'zou dan die hele buurt in vlammen opgaan'.⁴¹

Veldwachter Ackermans zou na de overval inderdaad op de hoeve verschenen zijn, met collega T. van Zijtvelt. De politie uit Amersfoort kwam met vertraging omdat ze bij café De Kolkrijst verkeerd waren gereden, niet in oostelijke richting naar buurtschap de Brand maar naar Zevenhuizen in het noorden, volgens Gerard niet per abuis. Onbekend is of Toon de politie verteld heeft dat hij iemand herkend had. Omdat Van Zijtvelt zelf actief was in het verzet heeft hij mogelijk eventuele voor hen gevaarlijke verklaringen onder de pet kunnen houden.⁴²

Hoe dan ook is de overval niet geheim gebleven. De ontvreemde kaas was door Toon en Daatje bestemd voor pastoor De Jong van de parochie Hoogland en zusters van Leo's Oord.⁴³ De Jong zou over de ontvreemding van deze kaas zeer ontstemd zijn geweest en hier in de kerk over hebben gesproken.

Kort na de overval was Gerard getuige van een opvallende gebeurtenis op de Margarethahoeve. Verzetsman Jan Braam was op het erf in gesprek met Toon en Daatje.⁴⁴ Dat was bijzonder, want Braam en Van Eijden waren geen bekenden van elkaar. Er vond een soort van onderhandeling plaats. Toon eiste de lakens terug, want die had de oudste zoon René nodig op het seminarie. Ook de stallantaarn kon absoluut niet gemist worden. Toon zou daarbij gezegd hebben: 'Jullie hadden het ook gewoon kunnen vragen'.

Over de ontvreemde kaas geeft de overlevering geen uitsluitsel, maar de stallantaarn en de lakens zijn weer teruggekomen op de Margarethahoeve.

'Terreur onder landgenooten'

November 1944 (vervolg). De geest was uit de fles geraakt. Boeren werden steeds meer het slachtoffer van overvallen. Dat gebeurde niet alleen door gewapende leden van de verzetsbeweging. Zo was er bijvoorbeeld sprake van berovingen van boeren door een medewerker van *Organisation Todt*.⁴⁵ In Hierden sloegen de landwachten 'aan het vorderen' bij boeren. Dit kon de *Feldgendarmarie* overigens ook niet waarderen en deze schoot zes van hen neer.⁴⁶ Bij Dordrecht vond grootschalige plundering door burgers plaats. Soms werden de boeren daarbij door Duitse soldaten geholpen.⁴⁷ Het kwam ook voor dat Duitsers met de overvallers samenwerkten.⁴⁸ De hongerigen die trekkend langs de deur kwamen, waren ook niet altijd te vertrouwen.⁴⁹

De wetteloosheid naar de boeren liep zó uit de hand dat het georganiseerde verzet besloot om orde op zaken te stellen. Vanaf 24 november verschenen er in de ondergrondse pers artikelen waarin het verzet afstand probeerde te nemen van acties door 'allerlei privé ondergrondse beweginkjes' die 'op hun beurt een soort actie tegen de boeren zijn begonnen, deze van allerlei leelijks te betichten en hen dreigen met drastische maatregelen, waarvan de aard gewoonlijk aan de fantasie van de bedreigden wordt overgelaten. Tegen deze strijdwijze, tegen dezen vorm van terreur onder landgenooten, welke niets met het ondergrondse werk te maken heeft, maar veeleer uit de onderwereld stamt, past een ernstig woord van protest. Dit is niets meer of minder dan afpersing, of – in het gunstigste geval – de kinderachtigste wraak van lieden, die bij een of andere boer niet gekregen hebben, wat zij wenschten en daarom naar het laffe middel van een anoniemen dreigbrief grijpen om den betrokkene te intimideeren en hem aldus te bewegen zich een volgenden keer wat scheutiger te toonen'.⁵⁰

Trouw formuleerde het als volgt: 'Wij vernemen telkens van het schrijven van dreigbrieven aan boeren, waarbij zij worden bedreigd met geweld, indien zij niet bepaalde goederen tegen bepaalde prijzen beschikbaar stellen, hetzij voor het publiek, hetzij voor bepaalde figuren, die zichzelf aanduiden als ondergrondse strijders, verzetsbeweging, binnenlandsche strijdkrachten en dergelijke. Deze be-

dreiging wordt dan soms waar gemaakt en gevolgd door een roofoverval. Naar onze meening is dit geweld en deze bedreiging met geweld volstrekt ongeoorloofd. Zij gaat ook niet uit van de officieele verzetsorganen, maar wordt georganiseerd door vrijbuiters. Laten alle verzetsbewegingen zooveel mogelijk trachten deze dieverijen tegen te gaan, die den goeden naam van het ondergrondsche verzet in discrediet brengen'.⁵¹

'Verskil in politiek inzicht'

December 1944. De veroordeling van de roofovervallen leidde tot discussie binnen het verzet. Bij acties tegen boeren in de omgeving van Hilversum deden de rovers zich voor als leden van het verzet. Daarom werden de overvallers beschreven als 'plunderende bandieten die met de verzetsbeweging niets hebben uit te staan'.⁵² Een anonieme lezer reageerde hierop verontwaardigd per brief: 'Wij staan hier voor het nogal pijnlijke feit, dat de leiding der verzetsbeweging een deel harer leden – en waarlijk niet de minst actieve! – openlijk in het ongelijk stelt, of, nog erger: voor rovers uitmaakt. Dit lijkt mij – op zijn zachtst gezegd – zeer pijnlijk voor de jongens, die tenslotte hun leven op het spel hebben gezet, om een aantal goede vaderlanders (b.v. de spoorwegmannen) aan het hoog nodige te helpen.' Volgens hem was er sprake van een verschil in politiek inzicht: 'De mensen die de overvallen pleegden, zijn de revolutionaire leden der verzetsbeweging; de leiding is blijkbaar in dit verband de anti-revolutionaire beginselen toegegaan'.⁵³

Het lijkt dat het afwijzen van roofovervallen als verzetsdaad wel enige gevolgen had. In ieder geval verminderden de enthousiaste verhalen in de illegale pers over verzetsacties tegen boeren. Een van de laatste voorbeelden daarvan dateert van 31 januari 1945: 'Volgens betrouwbare inlichtingen is een van Benschops zwarte boeren enigen tijd geleden bestraft met het vastbinden aan een boom, voorzien van een bord met opschrift *Boter a f90; 3 rotte knollen voor 1 gulden*. Volgens nadere inlichtingen zou dit heerschap nog niets geleerd hebben'.⁵⁴

'De boer uit den schandhoek'

Januari 1945. Er ontstond wat ruimte om met meer nuance te schrijven over de boeren; om de situatie

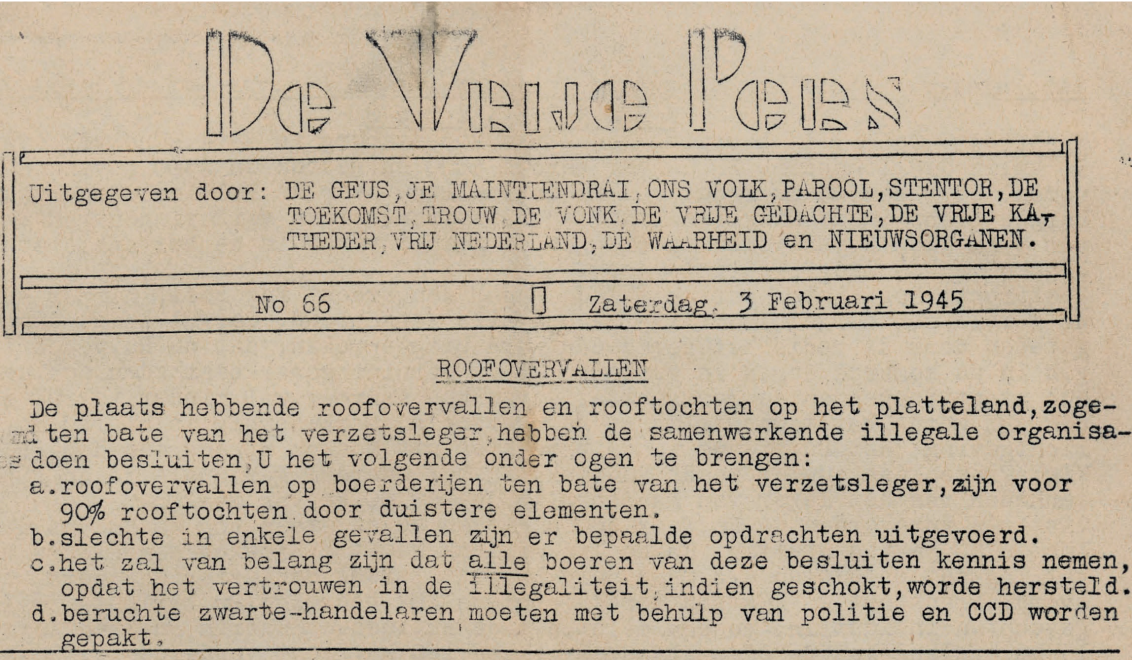
- 48 'De groote schoonmaak', *Ons noodrant-soen: het laatste nieuws voor strijdend Nederland: voor waarheid, vrijheid en recht* (Ouderkerk a/d Amstel) 15-12-1944, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010453812:mpeg21:p001>
- 49 'Van hooren zeggen', *De Nieuwe Amsterdammer: voortzetting van Op wacht in Amsterdam* 3-1-1945, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010430790:mpeg21:p002>
- 50 'Terreur onder landgenooten', *De Schakel: 'den vaderlant ghetrouwe blijf ick tot in den doot'* (Alphen a/d Rijn) 24-11-1944, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010439406:mpeg21:p001>
- 51 'Ongeoorloofd geweld', *Trouw: deez ellenden gaan volenden, en verpletterd wordt het juk* (Groningen) 27-11-1944, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010442485:mpeg21:p012>
- 52 'Roofovervallen', *De Gooise Koerier: dagelijks nieuwsorgaan van het Oranje-Bulletin voor Hilversum en omgeving* (Hilversum) 2-12-1944, p. 1. <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010424820:mpeg21:p001>. Een kopie verscheen in: 'Roofovervallen', *De Vrije Gooi- en Eemlander* 9-12-1944, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010448485:mpeg21:p005>
- 53 'De "roofovervallen"', *De Vrije Gooi- en Eemlander* 19-12-1944, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010448488:mpeg21:p002>
- 54 'Onze vaderlandse plicht', *Nederland en Oranje* (Benschop-Polsbroek) 31-01-1945, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010430493:mpeg21:p010>
- 55 'De boeren en de zwarte handel: stedeling, vergeet ge niets?', *De Sirene* (Oss) 9-12-1944, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMNIOD05:000148888:mpeg21:p001>
- 56 'Ten tweede male: de boeren en de zwarte handel. Dit zijn nu de gebakken peren!', *De Sirene* 11-12-1944, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMNIOD05:000148889:mpeg21:p001>
- 57 'Wij spraken met ... een boer', *Ons vrije Nederland* (Eindhoven) 5-1-1945, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMNIOD05:000133338:mpeg21:p006>
- 58 'Den hand boven den boer zijn hoofd', *De Marskramer: voorwaarts vaderland, riemen om de kin, met God door bloed en tranen een schoner toekomst in* (Zoetermeer) 6-1-1945, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010430084:mpeg21:p004>
- 59 Het betreffende artikel uit *Mededeelingenblad* lijkt niet via Delpher.nl beschikbaar. Het wordt aangehaald in het artikel in de vorige noot: <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010430084:mpeg21:p005>

vanuit hun perspectief te belichten. Dit begon heel voorzichtig in het al bevrijde gebied, in december. De schrijver van een artikel in *De Sirene* uit Oss noemde het een 'waaghalzige onderneming', vanwege de gevoeligheid van het onderwerp, maar 'toch zullen we het wagen in het krijt te treden voor onze boeren'. Hij verwees naar de diepe economische crisis in de landbouw vóór de oorlog: de toestand voor de boeren was 'ten hemel schreiend' geweest, maar de boeren konden in die periode niet op solidariteit van stedelingen rekenen. 'Hebt ge eenig gevoel voor wat het zeggen wil, te werken als een paard, te slaven en te zwoegen en immer verder achteruit te gaan? Schuld; schuld! Altijd maar meer, altijd maar groter.'⁵⁵ In een vervolgartikel werd gesteld dat boeren failliet zouden zijn gegaan als ze niets zwart deden; de vastgestelde officiële prijzen waren immers te laag. De schuld aan de prijsopdrijving zou gelijkelijk bij de boeren als bij 'de stad' liggen, en uiteindelijk bij de *Moffen*.⁵⁶ Ook in een artikel van begin januari rekende een Brabantse boer met veel aandacht voor detail voor dat zij wel zwart móesten handelen.⁵⁷

De artikelen uit *De Sirene* werden in januari met enige instemming ook in bezet Nederland aangehaald.⁵⁸ Er werd daarbij gesteld: 'Het is hard voor den boer om vier jaar lang den zwarthandelaar bij uitstek genoemd te worden. Inderdaad werd door de boeren in vele gevallen bloedgeld aanvaard, maar gebeurde het percentsgewijze meer dan in de steden? Weten de stedelingen, dat de boeren voor den oorlog tientallen jaren van crisis doormaakten. Weten de stedelingen, dat de boeren tijdens de bezetting geldboetes van 5 a 10 duizend gulden en concentratiekamp riskeerden.'⁵⁹

Bovendien waren de boeren, zeker de kleinere, niet in staat veel te geven aan de langstreckende hongerige stedeling: 'Of er dan veel te "halen" is, vraagt de hongerige stedeling? Stel u de stoet van honderden en honderden voor, die dagelijks langs de boerderijen trekt. En vergeet niet dat de boer moet "leveren". ... Gaf hij ieder maar 10 pond rogge – je kunt zelf uitrekenen, hoe dat oploopt.'⁶⁰

Het Parool had zich met enige regelmaat zeer negatief uitgelaten over boeren. Maar zelfs in deze krant stond 'dat het aantal dieven, egoïsten, uitzuigers enz. in procenten uitgedrukt in de stad en op

▲ *De Vrije Pers* van 3 februari 1945.
Delpher.nl

het land wel zoo ongeveer hetzelfde is'. Men legde daarbij de schuld voor de tweespalt tussen stad en platteland ook bij de Duitsers.⁶¹ *De Marskramer* concludeerde met een blik vooruit: 'Is het ons gebleken, dat het noodig was, dat de boer uit den schandhoek gehaald wordt, waar hij zoo vaak ten onrechte, wordt ingezet. Bedenk, dat wij nu en in het verzet en straks met den wederopbouw niet tegenover elkaar, maar naast elkaar dienen te staan. Ontneemt ook in dezen aan den vijand elke kans.'⁶²

'Die lui hebben nog zat te vreten'

Februari 1945. Ook het verzet probeerde ondertussen vooruit te kijken naar een naoorlogs Nederland en haar rol daarin, maar werd daarbij op het platteland geconfronteerd met een imago-probleem in verband met de roofovervallen.

De Vrije Pers kwam met een verklaring waarin het samenwerkende verzet afstand nam van, en afkeuring uitsprak over, het merendeel van de acties.⁶³ Onder de genoemde 'duistere elementen'

zou van alles verstaan kunnen worden; de schrijver lichtte dat verder niet toe. Wellicht werd onder andere bedoeld op het soort overvallen zoals deze, gemeld door *Het Parool*: 'In Haarlem is een roverscomplot ontmaskerd, die zich bezig hield met het plegen van roofovervallen, waarbij de bandieten zich uitgaven voor leden van de Nederlandse verzetsbeweging. Een hunner is een lid van de Duitse SS.'⁶⁴ Mogelijk werd ook bedoeld op acties door de eerdergenoemde, meer revolutionaire kant binnen het verzet. Ook opportunistische acties door ongeorganiseerde lieden die zich verscholen achter hun anti-Duitse houding zouden hieronder geschaard kunnen worden, zoals beschreven in *Het Laatste Nieuws*: 'Nederlanders die zich anti-Duitsch noemen en den mond vol hebben over hun goede vaderlanderschap, maar die zich vooral in den laatsten tijd te buiten gaan aan daden die de scherpste afkeuring verdienen: wij hebben het oog op de roovers die vooral op het platteland een ware plaag beginnen te vormen. Soms treden zij alléén op, maar vaak verschijnen geheele benden die onder bedreiging met geweld hun slachtoffers allerlei zaken afpersen.'⁶⁵

- 60 “De boer op”: vriendschap en hulpbe-
toon tussen stad en land’, *De Waarheid*
(Amsterdam) 24-1-1945, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010450877:mpeg21:p002>
- 61 ‘De boer en de stedeling: het probleem
van toenemende spanning tussen
stad en land’, *Het Parool: vrij, onverveerd*
(Amsterdam) 6-2-1945, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010900881:mpeg21:p001>
- 62 Boer Zwartkees, ‘Is de boer specifiek
zwarthandelaar?’ *De Marskramer* 17-2-1945,
<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010430088:mpeg21:p001>
- 63 CCD: Crisis Controle Dienst. Overheids-
dienst opgericht in 1934. Gedurende de
bezetting had de dienst onder andere
de taak de zwarthandel te bestrijden.
‘Roofovervallen’, *De Vrije Pers* (uitgave
van twaalf kranten, Gouda) 3-2-1945, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010449282:mpeg21:p001>
- 64 ‘Rovers, die zich voor illegalen uitgeven’,
Het Parool: vrij onverveerd: nieuwsbulletin
(Amsterdam) 27-2-1945, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010436405:mpeg21:p002>
- 65 ‘Roof door Nederlanders’, *Het Laatste
Nieuws* (Kaatsheuvel) 24-12-1944, p. 218;
<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010428784:mpeg21:p069>
- 66 ‘Een nieuw spook’, *De Bevrijding* (Rotter-
dam) 21-02-1945, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010421607:mpeg21:p002>
- 67 ‘Waarschuwing’, *Trouw: speciale Utrecht-
sche uitgave* (Utrecht) 9-3-1945, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010443532:mpeg21:p002>
- 68 ‘De gewestelijke sabotagecommandant’,
*Trouw: speciale uitgave voor Amersfoort en
omstreken* 16-3-1945, p. 1. <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010441858:mpeg21:p001>. *Oranje-bulletin: nieuwe serie* (uit-
gave van zeven kranten, Amersfoort) 23-
3-1945, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010435391:mpeg21:p001>
- 69 Katholieke boeren werden hiertoe ook
opgeroepen. Zie bijvoorbeeld het herder-
lijk schrijven van aartsbisschop De Jong
in *Christofoor: voor God en vaderland:
uitgave voor Amsterdam, Haarlem en om-
geving* (Amsterdam,) 4-1-1945, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010422094:mpeg21:p002>
- 70 Volgens de overbuurvrouw was er abso-
luut geen sprake van zwarte handel op
de Margarethahoeve (mededeling van
Ruud Hopster 9-1-2022).

De Bevrijding van 21 februari benoemde dit ima-
goprobleem van het verzet: ‘Velen in Nederland
koesteren de gekste gedachten over ... “de onder-
grondse”. Wat ze zich van deze “ondergrondse”
moeten voorstellen weten ze misschien niet eens
precies en wat de ondergrondse doet, nog minder.
Voorzover levende wezens er deel van uitmaken,
stelt men zich deze schepselen voor als ruwe, tot
de tanden gewapende mannen die alles weghalen
wat van hun gading is. Kaashandelaars kijken met
bezorgde blikken naar hun kaasvoorraad, die weg-
gesleept kan worden; vele boeren denken er hard
over om hun varkens maar gauw te slachten en
zwart te verkopen, omdat anders “de ondergrondse”
ze weghaalt.’ Het artikel ging verder: ‘Als ergens
een roofoverval plaats heeft gevonden, dan is men
er zeker van, dat “de ondergrondse” het weer heeft
gedaan; dikwijls worden er zelfs direct namen bij
genoemd. Als er iemand honger heeft, dan wordt
ertegen hem gezegd “Ga maar naar de onder-
grondse, die lui hebben nog zat te vreten”. Blijk-
baar richt “de ondergrondse” op gezette tijden
woeste drinkgelagen aan.’⁶⁶

‘Het kraken van boeren wordt onmiddellijk gestaakt’

Maart 1945. In wat misschien gezien moet worden
als een ultieme poging om duidelijk te maken dat
het officiële verzet niet handelde voor eigen gewin,
publiceerde *Trouw* op 9 maart een bericht van de
*gewestelijke sabotagecommandant der Nederlandse
Binnenlandse Strijdkrachten*. ‘Het kraken van boeren
en zwarte-handelaren wordt onmiddellijk gestaakt.
Wanneer een boer en een zwarte-handelaar zich
schuldig maken aan schandelijke prijsopdrijving
of andere onvaderlandslievende gedragingen, dan
zal zonder pardon de boerderij of de woning met
brandbommen en benzine worden bestookt. Men
zij gewaarschuwd!!!!!! Wanneer een boer bezoek
krijgt van overvallers, dan zijn het dus rovers, die
deze praktijken uitoefenen.’⁶⁷ Het bericht werd ook
gepubliceerd in *Trouw* van 16 maart en in het *Oranje
Bulletin* van 23 maart.⁶⁸ In de verzetskranten zijn na
deze oproep geen meldingen meer te vinden van
overvallen door het verzet; evenmin van door met
met brandbommen en benzine bestookte boerde-
rijen.

Tot slot

Zonder dat we precies het hoe en wat van de over-
val op de Margarethahoeve weten, maakt de con-
text die de tijdlijn biedt veel helder over de situatie
in Nederland tijdens de Hongerwinter waarin dit
soort overvallen gebeurden. Toch wil ik afsluitend
kort terug naar de overval, om twee vragen te be-
spreken die nog enige aandacht verdienen.

Een dreigbrief?

Volgens de overlevering vluchtte Toon om hulp te
zoeken. Het is niet aannemelijk dat dat zijn voor-
naamste beweegreden was. Er was geen telefoon
in de buurt en de veldwachter woonde ook niet om
de hoek. Laat je daarvoor je hoogzwangere vrouw,
flink overstuur, achter bij gewapende mannen? Er
zal meer gespeeld hebben. In de kranten is meer-
malen gemeld dat een boer vóór een overval een
dreigbrief kreeg. Het lijkt waarschijnlijk dat Toon
ook zo’n brief ontvangen heeft, specifiek aan hem
gericht als de boer van de Margarethahoeve. Toon
zal gevreesd hebben dat het de overvallers vooral
om hem te doen was. Niet voor niets bleven de
overvallers ‘Wo ist der Bauer?’ roepen toen hij in-
eens spoorloos was. De overvallers lijken meer
interesse gehad om Toon een lesje te leren dan
in het wegnemen van kazen en lakens.

Zwarthandel?

Waarom zouden de overvallers Toon een lesje
hebben willen leren? Het is te simpel om hierbij
enkel naar vermeende zwarthandel te wijzen. In
de praktijk was zwarthandel eerder grijshandel.
Iedere boer hield in meer of mindere mate een
deel van de productie buiten de officiële kanalen.
Een deel daarvan werd gedeeld met familie, vrien-
den of goede doelen. Een ander deel werd ver-
kocht, soms voor een zachte prijs, soms voor een
prijs die paste bij de overspannen markt. Ik heb
geen redenen gevonden om aan te nemen dat

Toon van Eijden hierin afweek. Mien herinnerde
zich dat langstreckende hongerenden regelmatig
konden rekenen op wat melk, een boterham of
meer. Aan de katholieke kerk werden door Toon
en zijn gezin regelmatig kazen geschonken. Zo is
Daatje begin 1945, met een kaas op haar buik als-
of ze zwanger was, naar de Biltstraat te Utrecht
gefietst, om deze te schenken aan aartsbisschop
De Jong.⁶⁹ Volgens familie of burens was er geen
sprake van zwarthandel, maar tegelijkertijd zagen
velen dat anders, zoals de scheldnaam *Boter- en
Kaasbrug* suggereert.⁷⁰

In tijden van oorlog, wetteloosheid en honger
handelt men niet altijd even zorgvuldig en overwo-
gen. In zo’n situatie kunnen al snel persoonlijke
motieven een grotere rol gaan spelen. Er bestond
vanaf het begin een moeizame relatie tussen Toon
en de boerengemeenschap van Hoogland. Hij had
zich door zijn houding ook niet geliefd gemaakt.
Tijdens de oorlog straalden zijn boerderij en huis-
houden welvaart uit, terwijl velen het moeilijk had-
den of hun leven waagden voor de bevrijding van
Nederland. Toen in november 1944 de door illegale
pers en radio verwoorde woede een hoogtepunt
bereikte was het niet vreemd dat sterk op daden
gerichte personen besloten om zelf actie te onder-
nemen om de arrogante ‘grote boer’ eens een les-
je te leren.

Dat het verzet in Nederland tot inkeer kwam
ten aanzien van roofovervallen op boerderijen lijkt
vooral sterk gedreven te zijn door zorgen over haar
imago en daaraan gerelateerd haar mogelijke po-
sitie in het na-oorlogse Nederland. Na de overval
op de Margarethahoeve volgde een misschien ver-
gelijkbare draai: het terugbrengen van een deel
van de buit. Het lijkt een poging van het lokale ver-
zet om niet alleen het eigen hachje te beschermen,
maar ook een poging om vooruit te kijken, om ook
ná de oorlog weer in de gemeenschap samen te
kunnen leven.